
Znaczenie zwrotu „humano modo” w kan. 1061 § 1 KPK/83

Meaning of the phrase “humano modo” in can. 1061 § 1 CIC/83

ks. prof. dr hab. Ginter Dzierżon

Wydział Prawa Kanonicznego UKSW

ORCID 0000-0002-5116-959X

e-mail: ginter.dzierzon@gmail.com

Streszczenie: W prezentowanym artykule przedmiotem uwagi Autora stał się desygnat zwrotu normatywnego *humano modo*, występującego w kan. 1061 § 1 Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku. Autor jest zdania, że znaczenia tego zwrotu nie można zrozumieć bez uwzględnienia szerszego kontekstu związanego z jednej strony z ewoluującym postrzeganiem aktu małżeńskiego w kanonistyce, a z drugiej strony z założeniami teorii czynności prawnej. Wykazał, że skonsumowanie małżeństwa ma charakter dwustronnej czynności prawnej. Jego zdaniem znaczenie zwrotu *humano modo* pozostaje w ścisłym związku z personalistyczną wizją aktu małżeńskiego, związaną z kategorią aktu ludzkiego (*actus humanus*). Wyraził pogląd, że zastosowanie założeń teorii aktu prawnego na temat jego wad (przemoc, bojaźń, złośliwość) stało się impulsem do głębszej refleksji doktryny nad zagadnieniem pożycia małżeńskiego w kanonicznym porządku prawnym.

Słowa kluczowe: małżeństwo kanoniczne, skonsumowanie małżeństwa, pożycie małżeńskie, akt ludzki, *humano modo*

Abstract: In the presented article, the subject of the Author’s attention became the designator of the normative phrase *humano modo*, appearing in can. 1061 § 1 of the Code of Canon Law 1983. The author is of the opinion that the meaning of this phrase cannot be understood without taking into account a broader context related, on the one hand, to the evolving perception of the matrimonial act in canonistics and, on the other hand, to the assumptions of the theory of the legal act. He showed that the consummation of marriage has the character of a bilateral legal act. In his opinion, the meaning of the phrase *humano modo* remains in close connection with the personalistic vision of the matrimonial act related to the category of a human act (*actus humanus*). He expressed the view that the application of the assumptions of the theory of the legal act on the subject of its defects (violence, fear, malice) became a stimulus for a deeper reflection of the doctrine on the issue of conjugal living in the canonical legal order.

Keywords: canonical marriage, consummation of marriage, conjugal living, human act, *humano modo*

Treść: Wstęp. 1. Iuscorporalizm a akt małżeński. 2. Doktryna Soboru Watykańskiego II a kanonistyczna wizja aktu małżeńskiego. 2.1. Magisterium Kościoła oraz doktryna. 2.2. Prace nad rewizją Kodeksu z 1917 roku. 3. Akt małżeński dokonany *humano modo* w ujęciu kan. 1061 § 1 KPK/83. 3.1. Trudności teoretycznoprawne odnośnie do dopełnienia małżeństwa. 3.2. Akt małżeński aktem ludzkim. 3.2.1. Akt małżeński aktem intelektu. 3.3. Akt małżeński aktem woliwytym. Zakończenie.

Wstęp

W kan. 1061 § 1 KPK/83 w odniesieniu do aktu małżeńskiego pojawił się nowy zwrot: *humano modo*. Ustawodawca kościelny bowiem zadeklarował, iż dopełniający akt małżeński powinien się odbyć na sposób ludzki. W związku z tym ten normatywny zwrot generuje pytanie o jego jurydyczny desygnat. Badając literaturę przedmiotu w tej kwestii trzeba zauważyć, iż kluczem hermeneutycznym dla zrozumienia tego problemu z jednej strony jest uwzględnienie szerszego kontekstu wiążącego się z ewoluującym pojmowaniem współżycia małżeńskiego w doktrynie, z drugiej zaś założenia teorii aktu prawnego. Stąd też punktem wyjścia rozważań tego opracowania stanie się doktryna uprawiana pod rządami Kodeksu pio-benedyktyńskiego, bazująca na iuscorporalizmie.

1. Iuscorporalizm a akt małżeński

Z pierwszej kodyfikacji istotne dla tych wywodów są dwie regulacje: kan. 1015 § 1 CIC/17 oraz kan. 1081 § 2 CIC/17. W kan. 1015 § 1 CIC/17 stanowiono, iż małżeństwo uznaje się za dopełnione, jeśli małżonkowie odbyli akt małżeński, poprzez który stają się jednym ciałem. W kan. 1081 § 2 CIC/17 z kolei określono zgodę małżeńską jako akt woli nupturientów, w którym przekazują i przyjmują oni trwałe i wyłączne prawo do ciała, poprzez akt sam przez się zdatny do zrodzenia potomstwa. Odnosząc się do tych regulacji należy spostrzec, że ustawodawca w sposób szczególny uwydatnił w nich cielesny wymiar współżycia, przejawiający się w koncepcji jednego ciała (*una caro*) oraz prawie do ciała (*ius in corpus*).

Te ujęcia normatywne oddziaływały na poglądy kanonistów. Komentując wymienione kanony eksponowali oni przede wszystkim fizyczny wymiar małżeńskiego współżycia, pomijając jego wymiar psychologiczny¹. Takie postrzeganie sprawiało, iż uznawano dopełnienie za prawnie relewantne, co dzisiaj wydaje się kuriozalne, także w przypadku przemocy, oszustwa czy niesprawiedliwości². W ten nurt organicznie wpisała się również odpowiedź Kongregacji Świętego Oficjum z 2 lutego 1949 roku, w której stwierdzono, iż dopełnienie może nastąpić, gdy podczas współżycia wspomagano by się afrodyzjakami³. W kontekście tej odpowiedzi Frederico Aznar Gil zauważył, iż niektórzy autorzy twierdzili, iż dla skonsumowania małżeństwa nie było konieczne używanie rozumu, lecz niezbędne było jedynie współżycie fizyczne, niezależnie od motywów i sposobu realizacji (Felix Cappello)⁴. Nie ulega wątpliwości, iż na taką wizję aktu małżeńskiego istotny wpływ wywarł prąd ukształtowany już wcześniej w dobie przedkodeksowej, zwany w kanonistyce iuscorporalizmem. Szczegółowe omówienie tego zagadnienia wykracza jednak poza zakres tego opracowania⁵.

¹ Por. G. PRINCIPALI, *Il matrimonio rato e non consumato. Da una visione fisicista ad una personalistico-communiale dell'atto coniugale*, Romae 2000, s. 112-113. Na ten temat zob. F. WERNZ, P. VIDAL, *Ius canonicum*, t. 5, Romae 1925, s. 242; F.M. CAPPELLO, *Tractatus de Sacramentis*, t. III, cz. II, Romae 1939, s. 7; S. BISKUPSKI, *Prawo małżeńskie Kościoła Rzymsko-Katolickiego*, Warszawa 1956, s. 40; A.C. JEMOLO, *Il matrimonio nel diritto canonico. Dal Concilio di Trento al Codice del 1917*, Bologna 1993², s. 126.

² Por. F. BERSINI, *Il diritto canonico matrimoniale. Commento giuridico-teologico-pastorale*, Torino 1994, s. 24.

³ Por. CONGREGATIO S. OFFICIUM, *Responsa*, 2.02.1949, w: X. OCHOA, *Leges Ecclesiae*, t. II, n. 2565: „D. An matrimonium haberi debeat inconsummatum si essentialis copulae elementa posita sint a coniuge qui ad unionem sexualem non pervenit nisi adhibitis medis aphrodisiacis”. G. PRINCIPALI, *Il matrimonio rato e non consumato...*, s. 113; F. AZNAR GIL, *Derecho matrimonial canónico*, t. I, Salamanca 2001, s. 161.

⁴ Por. *Tamże*.

⁵ Na ten temat zob. E. DIENI, *Tradizione «iuscorporalista» e codificazione del matrimonio canonico*, Milano 1999.

Nie wszyscy kanoniści podzielali jednak taką wizję aktu małżeńskiego. Dla przykładu, według Arthura Vermeerscha oraz Josepha Creusena, nie do przyjęcia była teza, iż dopełnienie mogło nastąpić przy użyciu środków sztucznych⁶. Decydujący wpływ na ewolucję rozmiennienia aktu małżeńskiego wywarła doktryna Soboru Watykańskiego II.

2. Doktryna Soboru Watykańskiego II a kanonistyczna wizja aktu małżeńskiego

Istotnym novum w nauce *Vaticanum II* była personalistyczna wizja małżeństwa. Należy dopowiedzieć, iż w zrozumieniu zasygnalizowanej przed chwilą tezy istotne znaczenie ma treść n. 49 Konstytucji Duszpasterskiej o Kościele, w którym uwydatniono personalistyczny wymiar instytucji małżeństwa, przejawiający się w sposób szczególny we wzajemnej miłości małżonków⁷. Myśl soborowa z jednej strony znalazła odzwierciedlenie w Magisterium Kościoła oraz doktrynie, z drugiej zaś oddziaływała na prace nad rewizją Kodeksu z 1917 roku.

2.1. Magisterium Kościoła oraz doktryna

Na nieco odmienne pojmowanie aktu małżeńskiego wpłynęło przede wszystkim posoborowe Magisterium Kościoła. Na poparcie tej tezy najpierw należałoby przywołać treści zawarte w encyklice papieża Pawła VI *Humane vitae*, w której jej autor odnosząc się do współżycia małżeńskiego uwydatnił nie tylko jego wymiar fizyczny, ale i duchowy, przejawiający się szczególnie w oblatywnej miłości

---

⁶ Por. A. VERMEERSCH, J. CREUSEN, *Epitome iuris canonici*, t. II, Michelineae-Romae 1940, s. 193.

⁷ Por. L. SABBARESE, *Il matrimonio canonico nell'ordine della natura e della grazia. Commento al Codice di Diritto Canonico Libro IV, Parte I, Titolo VII*, Roma 2016, s. 155-156. Na ten temat zob. U. NAVARRETE, *Structura iuridica matrimonii secundum Concilium Vaticanum II*, Roma 1994², s. 107-151.

małżeńskiej⁸. Personalistyczny charakter aktu małżeńskiego wyeksponowano także w innym dokumencie, jakim była Instrukcja Kongregacji Nauki Wiary *Donum vitae*. W passusie II.A.1. *Fecundatio artificialis heterologa* podkreślono z całym naciskiem, iż w ludzkiej prokreacji trzeba przede wszystkim eksponować godność osoby ludzkiej⁹. Z podobnym ujęciem spotykamy się w n. 11 Adhortacji papieża Jana Pawła II *Familiaris consortio*, w którym stwierdzono, iż seksualność realizowana w sposób ludzki pozostaje w ścisłym związku z dozgonną miłością małżonków¹⁰.

Bez wątpienia ta personalistyczna wizja aktu małżeńskiego preferowana w Magisterium Kościoła oddziaływała na myśl kanonistów. W tej materii w literaturze przedmiotu za przełomowy uznaje się opublikowany w 1970 roku artykuł Jeana Bernharda, w którym zasugerował on konieczność zrewidowania spojrzenia na małżeńskie współżycie przez pryzmat doktryny Soboru Watykańskiego II¹¹. W tym samym roku Urbano Navarrete w artykule *De notione et effectibus consummationis matrimonii* ujął kwestię pierwszego aktu małżeńskiego z innej perspektywy, sugerując, że obok wymiaru

⁸ Por. PAULUS VI, Litterae Encyclicae *Humanae vitae*, 25.07.1968, AAS 60 (1968), s. 485. M. GALLUCCIO, *Humano modo: Le alterazioni del rapporto coniugale nel matrimonio canonico*, Roma 2012, s. 85.

⁹ Por. CONGREGATIO PRO DOCTRINA FIDEI, *Instructio Donum vitae*, 22.02.1987, AAS 80 (1988), s. 87: „Humana enim procreatio noti omnino propriis ab aliis distinguitur ob personalem dignitatem sive parentum sive filiorum; nam novae personae procreatio, in qua vir mulierque suam cum potentia Creatoris operam sociant, oportet sit simul fructus atque signum mutuae coniugum donationis, simul amoris atque fidelitatis eorum”.

¹⁰ Por. IOANNES PAULUS II, Adhortatio Apostolica *Familiaris consortio*, 22.11.1981, AAS 74 (1982), s. 92: „Sexualitas ideo, per quam vir et femina se dedunt vicissim actus coniugum propriis sibi ac peculiaribus, minime quiddam est dumtaxat biologicum, sed tangit personae humanae ut talis veluti institutum. Sexualitas modo vere humano expletur tantum modo, si est pars complens amoris, quo vir et femina sese totos mutuo usque ad mortem obsrtigunt”.

¹¹ J. BERNHARD, *A propos de l'indissolubilité du mariage chrétien*, Revue de Droit Canonique 20 (1970), s. 184-192. Na ten temat zob. L. GHISONI, *La rilevanza giuridica del metus nella consumazione del matrimonio*, Roma 2000, s. 97-103.

fizycznego należy także uwzględnić jego wymiar psychologiczny¹². Wreszcie w 1974 roku ukazała się monografia *Intelletto e volontà nel consenso matrimoniale in diritto canonico* autorstwa Ombriety Fumagalli Carulli, w której włoska kanonistka zaproponowała reinterpretację materialnej wizji dopełnienia małżeństwa w opcji małżeńskiej miłości¹³.

Personalistyczny wymiar aktu ludzkiego znalazł także wyraz w poglądach wielu współczesnych kanonistów. Przykładem czego może być myśl Augusto Sarmiento, utrzymującego, iż w postrzeganiu aktu małżeńskiego nie można optować za separacją sfery biologicznej od sfery duchowej¹⁴. W tej materii na gruncie polskim na szczególną uwagę zasługują publikacje Andrzeja Pastwy¹⁵.

2.2. Prace nad rewizją Kodeksu z 1917 roku

W pracach kodyfikacyjnych zwrot *humano modo* po raz pierwszy pojawił się w kan. 245 § 2 Schematu „O sakramentach” z 1975 roku¹⁶. Propozycja ta znalazła się również w kan. 247 § 2 Schematu z 1977

¹² Por. U. NAVARRETE, *De notione et effectibus consummationis matrimonii*, *Periodica* 59 (1970), s. 655: „Copula autem coniugalis matrimonii consummativa illa est quae elementa essentialia matrimonii psychologici contineat”.

¹³ Por. O. FUMAGALLI CARULLI, *Intelletto e volontà nel consenso matrimoniale in diritto canonico*, Milano 1974, s. 13-15.

¹⁴ Por. A. SARMIENTO, *El matrimonio cristiano*, Pamplona 2012⁴, s. 49: „El carácter personal es propio de la sexualidad humana gracias al espíritu, es decir, la sexualidad participa de la condición personal en virtud de la unión substancial corpóreo-espiritual de ser humano. Por ello, el criterio de la integración ética de la sexualidad estará siempre en la participación de la espiritualidad y libertad propias del espíritu”. Zob. także F. SANDERS, *AIDS als Herausforderung für die Theologie. Eine Problematik zwischen Medizin, Moral und Recht*, Essen 2005, s. 251-257.

¹⁵ Por. A. PASTWA, *Prawne znaczenie miłości małżeńskiej*, Katowice 1999, s. 86-143; A. PASTWA, *Przymierze miłości małżeńskiej. Jana Pawła II idea małżeństwa kanonicznego*, Katowice 2009, s. 41-51.

¹⁶ Por. PONTIFICIA COMMISSIO CODICI IURIS CANONICI RECOGNOSCENDO, *Schema Documenti Pontificii quo disciplina canonica de sacramentis recognitur*, Città del Vaticano 1975, s. 72: „Matrimonium baptizatorum validum dicitur ratum, si non dum consumatione completum est; ratum et consumatum si coniuges inter se

roku¹⁷. W *Communicationes* z 1977 roku, w których ukazał się ten schemat zamieszczono także przebieg dyskusji w kwestii zasadności wprowadzenia tego zwrotu. Co ciekawe, niektórzy konsulatorzy opowiadali przeciw temu zamierzeniu, zwracając uwagę, iż jego zamieszczenie w nowej regulacji skutkowałoby znacznym wzrostem spraw o dyspensę *super rato*¹⁸. Te krytyczne uwagi jednak nie przeważyły. Sformułowanie bowiem *humano modo* wystąpiło w kan. 1014 § 1 Schematu z 1980 roku¹⁹, by następnie znaleźć się w kan. 1061 § 1 KPK/83²⁰.

Z przeprowadzonego dotąd wywodu wynika, iż obecnie zarówno Magisterium Kościoła, jak i doktryna nie postrzega aktu małżeńskiego jedynie w wymiarze biologicznym, ale także w wymiarze personalistycznym. Bez wątplenia ten wymiar w istotny sposób rzutuje na pojmowanie sformułowania *humano modo* w ujęciu kan. 1061 § 1 KPK/83.

3. Akt małżeński dokonany *humano modo* w ujęciu kan. 1061 § 1 KPK/83

Dysponując tak nakreślonym kontekstem, w pierwszej kolejności rodzi się pytanie kluczowe dla tego opracowania o znaczenie normatywnego zwrotu *humano modo*. Skoro akt małżeński według

---

(humano modo) posuerunt coniugalem actum per se aptum ad prolis generationem, ad quem natura sua ordinatur matrimonium, et quo coniuges fiunt caro”.

¹⁷ Por. TAŻ, *Coetus de iure matrimoniali (schemata cann. 242-246)*, *Communicationes* 9 (1977), s. 128-129.

¹⁸ Por. Tamże, s. 129; F. BERSINI, *Il diritto canonico...*, s. 24.

¹⁹ Por. PONTIFICIA COMMISSIO CODICI IURIS CANONICI RECOGNOSCENDO, *Schema Codicis Iuris Canonici, iuxta animadversiones S.R.E. Cardinalium, Episcoporum Conferentiarum, Dicasteriorum Curiae Romanae, Universitatum Facultatiumque ecclesiasticarum necnon Superiorum Institutorum vitae consecratae cognitum*, Libreria Editrice Vaticana 1980, s. 232: „Matrimonium inter baptizatos validum dicitur ratum, si non est consummatum; ratum et consummatum si coniuges inter se humano modo posuerunt coniugalem actum per se aptum ad prolis generationem, ad quem natura sua ordinatur matrimonium, et quo coniuges fiunt caro”.

²⁰ Por. M. FERNANDEZ CASTAÑO, *Legislación matrimonial de la Iglesia*, Salamanca 1994, s. 129.

ustawodawcy ma odbyć się w sposób ludzki, to należy łączyć go z funkcjonującą w filozofii oraz teologii moralnej kategorią czynu ludzkiego (*actus humanus*). W monografii *Actus humanus. Teologiczne aspekty działania moralnego* Zygmunt Perz zdefiniował ten akt, pisząc: „Chodzi (...) o czyny, które jako elementy składowe postępowania człowieka, polegają na przejawach rozumnego poznania i wolności woli, a więc osobowego zaangażowania”²¹. A zatem z normatywnego zwrotu *humano modo* dedukcyjnie można wnosić, iż natura ludzka tego aktu (*humanitas*) zakłada właściwe funkcjonowanie intelektu i woli w przedmiocie elementów istotnych ludzkich zachowań²². Przy tym należy jednak zauważyć, iż kanonistyczny namysł nad tym ludzkim działaniem generuje pewne trudności teoretycznoprawne wiążące się z walorem dopełnienia małżeństwa.

3.1. Trudności teoretycznoprawne odnośnie do dopełnienia małżeństwa

W rozważaniach nad zwrotem *humano modo* na początku należałoby poddać analizie wątek o charakterze teoretycznoprawnym, pytając za Lindą Ghisoni o walor dopełnienia małżeństwa w strukturze prawnej małżeństwa. Uszczegóławiając tę wątpliwość włoska kanonistka pytała: czy konsumacja małżeństwa jest aktem prawnym czy faktem prawnym?²³ Trzeba podkreślić, iż postawione pytanie jest zasadne z tej racji, że dopełnienie małżeństwa nie jest elementem istotnym struktury przedmiotowej małżeństwa. Teza ta znajduje odzwierciedlenie w treści kan. 1141 KPK/83, w myśl którego dyspensa *super rato* jest udzielana w przypadku małżeństwa zawartego (*matrimonium ratum*), ale niedopełnionego (kan. 1141 KPK/83). Za taką opcją przemawia też kolejny argument, mianowicie w przypadku małżeństw niesakramentalnych dopełnienie nie ma istotnego znaczenia²⁴. W doktrynie

²¹ Z. PERZ, *Actus humanus. Teologiczne aspekty działania moralnego*, Warszawa 1999, s. 8.

²² Por. G. MONTINI, *Il matrimonio inconsumato (can. 1061)*, w: P.A. BONNET, C. GULLO (red.), *Diritto matrimoniale canonico*, t. III, Città del Vaticano 2005, s. 408.

²³ Por. L. GHISONI, *La rilevanza giuridica del metus...*, s. 161-168.

²⁴ Por. F. BERSINI, *Il diritto canonico...*, s. 209.

utrzymuje się, iż konsumacja jest komponentem integrującym oraz doskonalącym małżeństwo²⁵.

Próbując udzielić odpowiedzi na postawioną wątpliwość najpierw należałoby rozważyć hipotezę co do faktu prawnego. Otóż fakt prawny to wydarzenie rodzące, zmieniające bądź znoszące sytuację prawną²⁶. Pomimo istniejącego podobieństwa tej figury do figury aktu prawnego, pomiędzy nimi istnieje jednak pewna subtelna różnica, gdyż w przypadku faktu prawnego nie występuje ścisła korelacja pomiędzy wolą działającego, a wolą prawodawcy. Bardziej precyzyjnie – działający z podjętym działaniem nie wiąże skutków prawnych, których chce ustawodawca²⁷. Inaczej ma się rzecz z aktem prawnym, którego mechanizm funkcjonowania polega na tym, że wola działającego jest zgodna z jego (ustawodawcy) wolą. Stąd też dopełnienie małżeństwa należy uznać za bilateralny akt prawny, ponieważ działanie małżonków zmierza do osiągnięcia skutku, którego chce prawodawca.

Dysponując takimi założeniami przejdźmy do namysłu nad zagadnieniem kluczowym w tym opracowaniu, jakim jest znaczenie zwrotu *humano modo*. W interpretacji tej kwestii istotne staną się dwa czynniki: po pierwsze, akt małżeński powinien być aktem ludzkim; po drugie, ma on charakter aktu prawnego.

3.2. Akt małżeński aktem ludzkim

Elementami składowymi aktu ludzkiego są rozum i wola. Stąd też z tej dwuwymiarowej perspektywy należy spojrzeć na zwrot *humano modo*. W analizie mechanizmów funkcjonowania aktu małżeńskiego nie można też abstrahować od zasad określonych w teorii aktu prawnego (kan. 124–126 KPK/83)²⁸. Staną się one zwłaszcza po-

²⁵ Por. U. NAVARRETE, *Il matrimonio: patto naturale e realtà sacramentale*, w: *Quaderni della Mendola*, t. III, Milano 1996, s. 29; G. DZIERŻON, *Niezdolność do zawarcia małżeństwa jako kategoria kanoniczna*, Warszawa 2002, s. 98.

²⁶ Por. *Tamże*, s. 30.

²⁷ Por. *Tamże*, s. 30-32.

²⁸ Na ten temat zob. G. MICHIELS, *Principia generalia de personis in Ecclesia. Commentarius libri II Codicis Juris Canonici. Canones praeliminares*,

mocne w analizie problemów wad współżycia małżeńskiego zarówno w sferze intelektualnej, jak i wolitywnej.

3.2.1. Akt małżeński aktem intelektu

W sferze intelektualnej, zgodnie z pryncypium *nihil volitum nisi praecognitum*, małżonkowie powinni być świadomi tego, co czynią²⁹. W związku z tym należałoby zapytać: jaką wiedzą minimalną powinni oni dysponować, aby powzięte przez nich seksualne współżycie można uznać za akt dopełniający małżeństwo? Wydaje się, iż w pierwszej kolejności ów poziom wiedzy został określony w kan. 1096 § 1 KPK/83, zgodnie z którym nupturienci powinni wiedzieć m.in., że małżeństwo jest „wspólnotą mężczyzny i kobiety, skierowaną na zrodzenie potomstwa przez jakieś seksualne współdziałanie”³⁰. Wyartykułowany w regulacji stan wiedzy generuje jednak następne pytanie: czy ustalone przez ustawodawcę minimum wiedzy do zawarcia małżeństwa jest wystarczające do dopełnienia małżeństwa? Mając na uwadze założenia teorii aktu prawnego, wydaje się, iż rozważania te domagają się dalszego uszczegółowienia. Dlatego, aby odpowiedzieć na tę wątpliwość należało rozważyć ten problem zarówno z aspektu podmiotowego, jak i przedmiotowego.

Podmiotowo w sferze świadomości małżonek powinien być zdolny (*capax*) do odbycia stosunku małżeńskiego. Według doktryny, warunkiem tego nie spełnia brak wystarczającego używania rozumu (kan. 1095, n. 1 KPK/83), a także brak rozeznania oceniającego (kan. 1095, n. 2 KPK/83); w tym wypadku bowiem małżonkowie nie są zdolni do oceny waloru podejmowanego aktu³¹. W publikacjach poświęco-

Parisiis-Tornaci-Romae 1955, s. 579-590; O. ROBLEDA, *De conceptu actus iuridici*, Periodica 51 (1962), s. 413-446; TENŽE, *La nulidad del acto jurídico*, Roma 1964.

²⁹ L. GHISONI, *La rilevanza giuridica del metus...*, s. 146.

³⁰ G. DZIERŻON, *Brak wiedzy koniecznej o małżeństwie jako wada zgody małżeńskiej* (kan. 1096 §§ 1 – 2 KPK), *Ius Matrimoniale* 16 (22) (2011), s. 65-68; R. DAPPA, *La scienza minima necessaria per contrarre il matrimonio nella dottrina e nella giurisprudenza rotale* (can. 1096 CIC), Gliwice 2013, s. 122-127.

³¹ Por. G. MONTINI, *Il matrimonio inconsumato...*, s. 408.

nym temu zagadnieniu ten problem rozważa się w kontekście kwestii ludzkiej świadomości. Mianowicie przyjmuje się, iż w przypadku redukcji świadomości, ale nie sięgającej stanu ubezwłasnowolnienia, następuje dopełnienie małżeństwa. Oznacza to tyle, iż w wypadku całkowitego braku świadomości należy pojmować zaistniały stan w kategoriach inkonsumacji. Taka sytuacja mogłaby dla przykładu zaistnieć, gdy małżonkowie współżyliby podczas snu³² czy też w stanie upojenia alkoholowego³³. Oprócz tego rozważa się ten problem z perspektywy relewantności aktu wirtualnego. Opowiadając się za jego skutecznością przywołuje się zapis opublikowanego w 1986 roku przez Kongregację do Spraw Sakramentów Listu Okólnego, w którym uznano taki akt za wystarczający³⁴.

Kontynuując, należałoby jeszcze zastanowić się nad aspektem przedmiotowym omawianego zagadnienia. W pierwszej kolejności komentatorzy wiążą interesujący nas problem z kwestią tożsamości osoby, z którą podejmuje się współżycie małżeńskie. Jak wiadomo, błąd co osoby skutkuje nieważnością małżeństwa (kan. 1097 § 1 KPK/83). Aplikując tę zasadę do aktu małżeńskiego, który jest przedmiotem naszej uwagi, należy spostrzec, iż gdyby doszło do stosunku seksualnego z inną osobą aniżeli małżonek, wówczas tego aktu nie można byłoby uznać za akt, o którym mowa w kan. 1061 § 1 KPK/83. Mogłoby to na przykład mieć miejsce, gdy związek zostałby zawarty przez pełnomocnika, a małżonkowie powzięliby ze sobą współżycie nie będąc świadomi tego, że są małżonkami. W tej sytuacji współżycie odbyłoby się wprawdzie w sposób ludzki, akt ten jednak nie byłby aktem małżeńskim³⁵. Przy tym trzeba zauważyć, iż w publikacjach poświęconych temu zagadnieniu nie występuje zgodność opinii w kwestii *ratio* tej interpretacji. Navarrete utrzymywał,

³² Por. *Tamże*, s. 410.

³³ Por. L. GHISONI, *La rilevanza giuridica del metus...*, s. 153.

³⁴ Por. CONGREGATIO PRO SACRAMENTIS, *Litterae circulares De Processu super matrimonio rato et non consumato*, 20.12.1986, *Communicationes* 20 (1988), s. 79; F. AZNAR GIL, *Derecho matrimonial...*, s. 161 i 164.

³⁵ Por. G. PRINCIPALI, *Il matrimonio rato...*, s. 145.

iż w tym wypadku nie wystąpiłby *animus maritalis*³⁶; Ghisoni zaś przekonywała, iż w tej sytuacji pojawiłby się błąd co do substancji aktu (kan. 126 KPK/83)³⁷. Co więcej, niektórzy autorzy w duchu personalistycznym eksponują też sferę duchową, wskazując, iż podczas takiego współżycia między osobami nie ma miejsca na miłość³⁸.

W analizie tego problemu nie można abstrahować jeszcze od kolejnego faktu, mianowicie jak wiadomo, w doktrynie posoborowej oprócz wymiaru fizycznego aktu małżeńskiego zaczęto uwydatniać jego wymiar psychologiczny³⁹. Stąd też celnie zauważył Nicola Škalabrin, iż niedopełnienie mogłoby wystąpić wtedy, gdy w akcie małżeńskim zabrakłoby wspomnianego komponentu psychologicznego aktu ludzkiego⁴⁰. Co więcej, ta nieco odmienna perspektywa rzutowała też na poglądy kanonistów w kwestiach szczegółowych. Pytali oni: czy do dopełnienia małżeństwa doszłoby, gdy małżonkowie współżyliby z odrazą, wskutek wendety czy choroby wenerycznej, którą byłaby dotknięta jedna bądź obie strony? Odpowiedź na to pytanie była negatywna, gdyż argumentowano, iż w takim kazusie nie byłoby miłości między małżonkami⁴¹.

³⁶ Por. U. NAVARRETE, *De notione...*, s. 643.

³⁷ Por. L. GHISONI, *La rilevanza giuridica del metus...*, s. 147.

³⁸ Por. S. YOUNG KIM, *L'affectio maritalis nella definizione del matrimonio*, Roma 2012, s. 458: „All'interno del dinamismo dell'amore di carità, l'amore naturale verso Dio e l'amore verso il proprio coniuge si pongono in una sola ed unica intenzionalità che viene generata, come abbiamo già accennato, dall'*unio affectus*, la quale procede, innanzitutto, del mutuo dono di sé e dal Dono dello Spirito Sancto. Per ciò stesso, entrambi gli amori hanno, come *ratio* e *causa*, Dio medesimo: la *ratio* dell'amore verso il proprio coniuge consiste nel fatto che egli è in Dio (ut in Dio sit). In altri termini, si viene ad amare il proprio coniuge non tanto affinché si ami Dio, bensì perchè si ama Dio, o meglio, perchè si è stati prima amati da Dio. L'amare il proprio coniuge, nonché l'amare Dio, si identifica con riposta personale all'Amore originario come Dono (...).”

³⁹ Por. N. ŠKALABRIN, *De vaginismo et inconsumatione matrimonii in decisionibus rotalibus (1945–1975)*, Diacovo 1987, s. 57–62.

⁴⁰ Por. Tamże, s. 63.

⁴¹ Por. G. MONTINI, *Il matrimonio inconsumato...*, s. 408; G. PRINCIPALI, *Il matrimonio rato...*, s. 145.

3.2.2. Akt małżeński aktem wolitywnym

Skuteczność działań podejmowanych w kanonicznym prawie małżeńskim przede wszystkim jest uzależniona od właściwego funkcjonowania sfery wolitywnej małżonków. Wracając do problemu analizowanego w tym opracowaniu trzeba postawić pytanie: kiedy aberracje na tej płaszczyźnie skutkowałyby inkonsumacją? W związku z tym matrymonialści rozważają dwa wątki: problem aktu dokonanego wskutek przemocy; po drugie, aktu dokonanego wskutek ciężkiej bojaźni oraz podstęp⁴².

Należy zauważyć, iż dla kanonistów *crux interpretum* nie stanowi hipoteza wiążąca się z dokonaniem aktu pod wpływem przymusu. W tym wypadku, w oparciu o zasadę wyartykułowaną w kan. 125 § 1 KPK/83, są zgodni co do tego, iż w tej sytuacji dopełnienie małżeństwa byłoby nieważne z prawa naturalnego. Nieodpartość (*irrestibilitas*) bowiem zaistniałej sytuacji znosi całkowicie wolność decyzyjną podmiotu⁴³. Według Antoniego Stankiewicza, w takim kazusie brak wolności jest najbardziej radykalny (*attinge l'apice della coercizione della libertà*)⁴⁴. Trudno zatem w tych uwarunkowaniach byłoby mówić o ludzkim sposobie dokonania małżeńskiego aktu. Taka sytuacja m.in. mogłaby zajść, gdy do współżycia małżonków doszło wskutek gwałtu⁴⁵.

Spore trudności interpretacyjne natomiast powoduje odbycie aktu małżeńskiego pod wpływem ciężkiej bojaźni oraz podstęp⁴⁵. Należy zwrócić uwagę, iż zgodnie z kan. 125 § 2 KPK/83 taki akt byłby ważny, przy czym prawodawca w tym wypadku przewidział możliwość wystąpienia wyjątków od tej zasady generalnej, czego przykładem są kan. 1103 oraz 1098 KPK/83, w myśl których małżeństwo zawarte pod

---

⁴² Por. G. MONTINI, *Il matrimonio inconsumato...*, s. 411.

⁴³ Por. L. GHISONI, *La rilevanza giuridica del metus...*, s. 157.

⁴⁴ Por. A. STANKIEWICZ, *I vizi della volontà: la violenza (can. 125 par. 1-2 CIC) e la condicio sine qua non (can. 126 CIC)*, w: *L'atto giuridico nel diritto canonico*, Città del Vaticano 2002, s. 194.

⁴⁵ Por. W. GÓRALSKI, *Komentarz do kan. 1061 KPK*, w: J. KRUKOWSKI (red.), *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. III/2, Poznań 2011, s. 257.

wpływem bojaźni oraz podstępem o parametrach określonych w normach jest nieważne. Do kwestii dopełnienia małżeństwa nie można aplikować tych regulacji, gdyż jest mowa w nich o wadach o ściśle określonej charakterystyce. Abstrahując od istniejących w doktrynie różnych opcji interpretacyjnych⁴⁶, wydaje się, iż w tym wypadku akcent powinien zostać położony na zaistniałą w tym kazusie niesprawiedliwość. Według Ghisoni wraz z pojawieniem się bojaźni pojawia się wielka niesprawiedliwość⁴⁷. Gian Paolo Montini zaś, poruszając ten problem, uwydatnił dwuwymiarowość niesprawiedliwości: pierwszą wiązał z wystąpieniem ciężkiej bojaźni; drugą natomiast ze skutkami prawnymi aktu dokonanego pod jej wpływem⁴⁸. We współczesnej doktrynie zwraca się uwagę, iż w takich przypadkach ze względu na zaistniałą niesprawiedliwość rozwiązanie węzła małżeńskiego byłoby możliwe⁴⁹.

4. Zakończenie

Z przeprowadzonych analiz wynika, iż obecnie w kanonistyce, głównie pod wpływem doktryny Soboru Watykańskiego II, miał miejsce proces zdecydowanego odejścia od iuscorporalistycznej wizji aktu małżeńskiego na rzecz wizji personalistycznej. Co znalazło m.in. wyraz we wprowadzonym przez ustawodawcę w kan. 1061 § 1 KPK/83 zwrocie *humano modo*. Komentatorzy odnoszą ten zwrot do kategorii aktu ludzkiego. W efekcie, w dopełnieniu małżeństwa idzie o powzięcie przez małżonków świadomego i dobrowolnego

⁴⁶ Szerzej na temat spektrum poglądów tej kwestii zob. G. MONTINI, *Il matrimonio...*, (can. 1061), s. 412-413.

⁴⁷ Por. L. GHISONI, *La rilevanza giuridica del metus...*, s. 176.

⁴⁸ Por. G. MONTINI, *Il matrimonio inconsumato...*, s. 412.

⁴⁹ Por. G. DZIERŻON, *Wpływ bojaźni na ważność aktu prawnego (kan. 125 par. 2 KPK)*, w: D. MAKIŁŁA, M. WILCZEK-KARCZEWSKA (red.), *Z historii ustroju i konstytucjonalizmu Polski. Księga Jubileuszowa dedykowana w osiemdziesiątą rocznicę urodzin Profesora Mariana Kallasa*, Warszawa 2018, s. 187; G. DZIERŻON, *Wpływ podstępem na ważność aktu prawnego (kan. 125 § 2 KPK)*, *Prawo Kanoniczne* 60 (2017) nr 1, s. 27-31.

naturalnego aktu seksualnego zdatnego do zrodzenia potomstwa⁵⁰. W sensie negatywnym, nie powinien on zostać dokonany mechanicznie, bez używania rozumu i koniecznej wolności do ważności aktu⁵¹. Należy jednak zauważyć, iż co ciekawe, w tym kontekście niektórzy kanoniści pytają o walor, eksponowanej w posoborowej doktrynie w sposób szczególny, sfery afektywnej. Odnosząc się do tej kwestii trzeba spostrzec, iż większość autorów stoi na stanowisku, iż wystarczająca jest wyraźna intencja małżonków co do konsumpcji małżeństwa. Komponenty natomiast psychologiczne nie są uznawane za elementy istotne dopełnienia małżeństwa⁵². Odnosząc się do tego stanowiska należy zauważyć, iż negacja tej tezy skutkowałaby pewnymi negatywnymi następstwami.

Ocena bowiem wpływu sfery afektywnej ludzkich działań, przejawiająca się m.in. w małżeńskiej miłości, z prawnej perspektywy generuje pewne trudności. Przede wszystkim wiążą się one z wypracowaniem odpowiednich narzędzi do oceny natężenia tego ludzkiego fenomenu w opcji nieważności aktu, co praktycznie staje się niemożliwe. Poza tym, przyjęcie odmiennej opcji grozi popadnięciem w psychologizm. Należy przypomnieć, iż na te niebezpieczeństwa wskazywali już konsulatorzy podczas prac kodyfikacyjnych, przekonując, że ta opcja doprowadzi do znacznego wzrostu spraw o dyspensę *super rato*.

W związku z tym, może się zrodzić jeszcze jedna wątpliwość: jaki zatem sens ma uwydatnienie aspektu psychologicznego aktu małżeńskiego? Wydaje się, iż wizja personalistyczna przyczyniła się

⁵⁰ Por. G. PRINCIPALI, *Il matrimonio rato...*, s. 144-145.

⁵¹ Por. F. BERSINI, *Il diritto canonico matrimoniale...*, s. 24.

⁵² Por. U. NAVARRETE, *De notione...*, s. 644: „Posita vero voluntate copulam proprio coniuge perficiendi—quae haud improprie voluntas consumativa appellari posset—nullum aliud elementum ordinis psychologicchi, affectivi vel amorosi requiritur ut copula posita, positus poendis sit vere coniugalis ac matrimonii consummativa. Huiusmodi elementa, etsi maximi sunt momenti ut copula coniugalis totam suam vim unitivam exerat, non sunt essentialia ad copulam vere coniugalem habendam”; O. FUMAGALLI CARULLI, *Intelletto e volontà...*, s. 15; L. GHISONI, *La rilevanza giuridica del metus...*, s. 159-160.

w znacznym stopniu do pogłębienia namysłu nad naturą aktu małżeńskiego, w konsekwencji prowadząc do skupienia większej uwagi na kwestii wad aktu małżeńskiego (przemoc, bojaźń, podstęp) w efekcie prowadzących do nieważności dopełnienia małżeństwa.

References

Źródła

- Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25.01.1983, AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; *Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku*. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski, Poznań 2022.
- Codex Iuris Canonici Pii X Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, 25.01.1917, AAS 9 (1917), pars II, s. 1-593.
- CONGREGATIO PRO DOCTRINA FIDEI, *Instructio Donum vitae*, 22.02.1987, AAS 80 (1988), s. 70-102.
- CONGREGATIO PRO SACRAMENTIS, *Litterae circulares De Processu super matrimonio rato et non consumato*, 20.12.1986, *Communicationes* 20 (1988), s. 78-94.
- CONGREGATIO S. OFFICIUM, *Responsa*, 2.02.1949, w: X. OCHOA, *Leges Ecclesiae*, t. II, n. 2565.
- IOANNES PAULUS II, *Adhortatio Apostolica Familiaris consortio*, 22.11.1981, AAS 74 (1982), s. 81-101.
- PAULUS VI, *Litterae Encyclicae Humanae vitae*, 25.07.1968, AAS 60 (1968), s. 481-503.
- PONTIFICIA COMMISSIO CODICI IURIS CANONICI RECOGNOSCENDO, *Coetus de iure matrimoniali (schemata cann. 242-246)*, *Communicationes* 9 (1977), s. 117-146.
- PONTIFICIA COMMISSIO CODICI IURIS CANONICI RECOGNOSCENDO, *Schema Codicis Iuris Canonici, iuxta animadversiones S.R.E. Cardinalium, Episcoporum Conferentiam, Dicasteriorum Curiae Romanae, Universitatum Facultatumque ecclesiasticarum necnon Superiorum Institutorum vitae consecratae recognitum*, Libreria Editrice Vaticana 1980.
- PONTIFICIA COMMISSIO CODICI IURIS CANONICI RECOGNOSCENDO, *Schema Documenti Pontificii quo disciplina canonica De sacramentis recognitur*, Città del Vaticano 1975.
- SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 2002.

Literatura

- AZNAR GIL F., *Derecho matrimonial canónico*, t. I, Salamanca 2001.
- BERNHARD J., *A propos de l'indissolubilité du mariage chrétien*, *Revue de Droit Canonique* 20 (1970), s. 184-192.
- BERSINI F., *Il diritto canonico matrimoniale. Commento giuridico-teologico-pastorale*, Torno 1994.

- BISKUPSKI S., *Prawo małżeńskie Kościoła Rzymsko-Katolickiego*, Warszawa 1956.
- CAPPELLO F.M., *Tractatus de Sacramentis*, t. III, cz. II, Romae 1939.
- DAPPA R., *La scienza minima necessaria per contrarre il matrimonio nella dottrina e nella giurisprudenza rotale (can. 1096 CIC)*, Gliwice 2013.
- DIENI E., *Tradizione «juscorporalista» e codificazione del matrimonio canonico*, Milano 1999.
- DZIERŻON G., *Brak wiedzy koniecznej o małżeństwie jako wada zgody małżeńskiej (kan. 1096 §§ 1 – 2 KPK)*, *Ius Matrimoniale* 16 (22) (2011), s. 59-73.
- DZIERŻON G., *Niezdolność do zawarcia małżeństwa jako kategoria kanoniczna*, Warszawa 2002.
- DZIERŻON G., *Wpływ bojaźni na ważność aktu prawnego (kan. 125 par. 2 KPK)*, w: D. MAKIŁŁA, M. WILCZEK-KARCZEWSKA (red.), *Z historii ustroju i konstytucjonalizmu Polski. Księga Jubileuszowa dedykowana w osiemdziesiątą rocznicę urodzin Profesora Mariana Kallasa*, Warszawa 2018, s. 183-189.
- DZIERŻON G., *Wpływ podstępny na ważność aktu prawnego (kan. 125 § 2 KPK)*, *Prawo Kanoniczne* 60 (2017) nr 1, s. 23-32.
- FERNANDEZ CASTAÑO M., *Legislación matrimonial de la Iglesia*, Salamanca 1994.
- FUMAGALLI CARULLI O., *Intelletto e volontà nel consenso matrimoniale in diritto canonico*, Milano 1974.
- GALLUCCIO M., *Humano modo: Le alterazioni del rapporto coniugale nel matrimonio canonico*, Roma 2012.
- GHISONI L., *La rilevanza giuridica del metus nella consumazione del matrimonio*, Roma 2000.
- GÓRALSKI W., *Komentarz do kan. 1061 KPK*, w: J. KRUKOWSKI (red.), *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. III/2, Poznań 2011, s. 256-257.
- JEMOLO A.C., *Il matrimonio nel diritto canonico. Dal Concilio di Trento al Codice del 1917*, Bologna 1993².
- MICHIELS G., *Principia generalia de personis in Ecclesia. Commentarius libri II Codicis Juris Canonici. Canones praeliminares*, Parisiis-Tornaci-Romae 1955.
- MONTINI G., *Il matrimonio inconsumato (can. 1061)*, w: P.A. BONNET, C. GULLO (red.), *Diritto matrimoniale canonico*, t. III, Città del Vaticano 2005, s. 397-422.
- NAVARRETE U., *De notione et effectibus consummationis matrimonii*, *Periodica* 59 (1970), s. 619-660.
- NAVARRETE U., *Il matrimonio: patto naturale e realtà sacramentale*, w: *Quaderni della Mendola*, t. III, Milano 1996, s. 9-30.
- NAVARRETE U., *Structura iuridica matrimonii secundum Concilium Vaticanum II*, Roma 1994².
- PASTWA A., *Prawne znaczenie miłości małżeńskiej*, Katowice 1999.
- PASTWA A., *Przymierze miłości małżeńskiej. Jana Pawła II idea małżeństwa kanonicznego*, Katowice 2009.
- PERZ Z., *Actus humanus. Teologiczne aspekty działania moralnego*, Warszawa 1999.
- PRINCIPALI G., *Il matrimonio rato e non consumato. Da una visione fisicista ad una personalistico-communiale dell'atto coniugale*, Romae 2000.

- ROBLEDA O., *De conceptu actus iuridici*, Periodica 51 (1962), s. 413-446.
- ROBLEDA O., *La nulidad del acto jurídico*, Roma 1964.
- SABBARESE L., *Il matrimonio canonico nell'ordine della natura e della grazia. Commento al Codice di Diritto Canonico Libro IV, Parte I, Titolo VII*, Roma 2016.
- SANDERS F., *AIDS als Herausforderung für die Theologie. Eine Problematik zwischen Medizin, Moral und Recht*, Essen 2005.
- SARMIENTO A., *El matrimonio cristiano*, Pamplona 2012⁴.
- ŠKALABRIN N., *De vaginismo et inconsumatione matrimonii in decisionibus rotalibus (1945-1975)*, Diacovo 1987.
- STANKIEWICZ A., *I vizi della volontà: la violenza (can. 125 par. 1-2 CIC) e la condicio sine qua non (can. 126 CIC)*, w: *Latto giuridico nel diritto canonico*, Città del Vaticano 2002, s. 185-200.
- VERMEERSCH A., CREUSEN J., *Epitome iuris canonici*, t. II, Michelinae-Romae 1940.
- WERNZ F., VIDAL P., *Ius canonicum*, t. 5, Romae 1925.
- YOUNG KIM S., *L'affectio maritalis nella definizione del matrimonio*, Roma 2012.

Nota o autorze

ks. prof. dr hab. Ginter Dzierżon – profesor zwyczajny nauk prawnych, Kierownik Katedry Historii, Teorii i Norm Ogólnych Prawa Kanonicznego w Instytucie Prawa Kanonicznego na Wydziale Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.